

Frederik Willem van Eeden

Pionier van de natuurbescherming

MARGA COESÈL

KNNV Uitgeverij
Heimans en Thijsse Stichting

‘Het boek der natuur wordt ons telkens dierbaarder, al begrijpt niemand, welk genot ons door dat rusteloos zoeken verschaft wordt.’

F.W. van Eeden, ‘Tessel’. *Album der Natuur* 17 (1868) 330–345, 353–370.

‘Wie in de natuur waarlijk kan genieten, heeft een schat, dien hem de diepste ellende niet kan ontrooven.’

F.W. van Eeden, ‘Op de Binnenduinen’. *Volksalmanak voor het jaar 1891*. *Maatschappij tot Nut van ’t Algemeen*. p. 85–97.

Inhoud

6	Inleiding
8	Een krans van wilde bloemen
11	Haarlem
15	De gedoodverfde opvolger
21	Schrijven en dichten
25	Neeltje
30	Ommekeer. Een nieuwe toekomst
35	Museumdirecteur
39	Amateurbotanicus
45	Redacteur van de Flora Batava
48	Wildernis en ongebaande wegen
52	Botanische wandelingen
59	Beekbergerwoud
65	Villa Adoxa
72	Invloed op Heimans en Thijssse
78	De natuurbescherming komt van de grond
84	Noten
92	Beeldverantwoording
93	Dankwoord
99	Register

Inleiding

Bij het horen van de naam Frederik Willem van Eeden denken de meeste mensen aan de schrijver Frederik van Eeden en niet aan zijn vader die voluit dezelfde namen droeg. Tegenwoordig weten nog maar weinigen van het bestaan van de oude Frederik Willem van Eeden. Toch genoot hij in zijn tijd veel aanzien. Niet alleen door zijn maatschappelijke functies, maar vooral als botanicus, als auteur van *Onkruid* en de *Flora Batava*.

Al tijdens zijn leven werd hij qua bekendheid overschaduwd door zijn zoon. Als een van de Tachtigers trok Frederik met zijn optreden zoveel publiciteit dat de herinnering aan de vader vervaagde. Bovendien dacht (en denkt)

6

Portretten van vader (links) en zoon (rechts) Frederik Willem van Eeden.

men vaak dat het om een en dezelfde persoon gaat. De zoon was immers ook een groot natuurliefhebber.

Over het leven van Frederik van Eeden is veel geschreven. Daarbij werd uiteraard ook aandacht aan de vader besteed. De eerste biografen schilderden Van Eeden senior af als een merkwaardige, gefrustreerde man, iemand die moeilijk was in de omgang.¹ In literaire kringen overheerst dit negatieve beeld en is er weinig oog voor de verdiensten van de oude Van Eeden. Maar ook onder biologen en natuurbeschermers is hij nauwelijks bekend.

Het is vooral aan Jac. P. Thijssse te danken dat het werk van Frederik Willem van Eeden op het gebied van de natuurstudie niet helemaal in de vergetelheid is geraakt. Zonder hem had waarschijnlijk niemand meer geweten dat Van Eeden al vele jaren voor de oprichting van de Vereniging Natuurmonumenten pleitte voor het behoud van natuurgebieden als monumenten van de natuur. Thijssse, die rond 1900, samen met Eli Heimans, aan de voet stond van de georganiseerde natuurbeweging, benadrukte keer op keer dat zij sterk waren beïnvloed door het werk van de oude Van Eeden.

Nieuwsgierig geworden door de opmerkingen van Thijssse ben ik mij gaan verdiepen in het leven van Frederik Willem van Eeden. Met als resultaat dit kleine boekje, waarin de nadruk ligt op zijn verdiensten als botanicus en pionier van de natuurbescherming in Nederland.

Een krans van wilde bloemen

‘Woensdag hebben wij mijn vader begraven. Het was aandoenlijk en mooi, mooier dan ik dacht. De mei was groen, de lijsters zongen op ’t kerkhof. Ik moest veel schreien, vooral als ik de krans zag met de hem zoo dierbare wilde bloemen. De toespraken waren kort en eenvoudig. Ik was zeer geroerd.’

Deze woorden noteerde de schrijver Frederik van Eeden in zijn dagboek, kort nadat hij zijn vader naar zijn laatste rustplaats had gebracht.²

Frederik Willem van Eeden werd op 8 mei 1901 begraven in zijn woon-

8

Het graf van F.W. van Eeden in Haarlem (*De Levende Natuur* 1901).

Bloemen uit de grafkrans van F.W. van Eeden. *Glechoma hederacea*, Hondsdrif. *Flora Batava* vol. 5, 1828 en *Primula acaulis (vulgaris)*, Stengelloze sleutelbloem. *Flora Batava* vol. 14, 1872. De plantensoorten, afgebeeld op de pagina's 38, 71 en 94 werden ook in de grafkrans verwerkt.

plaats Haarlem. Onder de vele bloemstukken die op het graf werden gelegd, was er één die ieders aandacht trok: een enorme krans, van 125 cm in doorsnede, gemaakt van wilde bloemen en planten. De krans was een geschenk van de plaatselijke natuurhistorische vereniging, uit waardering en respect voor de man die hen had gewezen op de schoonheid van het 'onkruid'. De onderwijzer J. Sturing had 's morgens vroeg de mooiste bloemen uit het Kennemerland geplukt en daaruit een krans gevlochten.³ Zelden zal iemand op zo'n toepasselijke wijze zijn geëerd.

Andreas Schelfhout, *Nederlands landschap met uitzicht op Haarlem*, 1845.

Haarlem

Frederik Willem van Eeden werd op 26 oktober 1829 geboren in Haarlem, een in die tijd klein provinciestadje, rustig gelegen aan de oevers van het Spaarne, in de beschutting van de Haarlemmerhout en in de onmiddellijke nabijheid van de duinen en de zee. Hij zou er zijn leven lang blijven wonen.

Na een periode van economische achteruitgang, waarbij het inwonersaantal van het stadje daalde tot onder de 20.000, begon de bedrijvigheid in die tijd weer toe te nemen, maar het merendeel van de bevolking was nog straatarm en er heerste veel werkloosheid. Naast de omvangrijke, meest ongeletterde arbeidersbevolking was er een kleine minderheid bestaande uit welgestelde, hoogopgeleide burgers.

Juist in de periode voorafgaande aan de geboorte van Van Eeden hadden vooraanstaande bewoners van Haarlem belangrijke initiatieven genomen op het gebied van kunst en wetenschap. Een daarvan was de oprichting, in 1752, van de (Koninklijke) Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, het oudste genootschap van geleerden in Nederland.

Een ander mooi initiatief was afkomstig van Pieter Teyler van der Hulst, een rijke Haarlemse zijdefabrikant en bankier. Hij bepaalde dat uit zijn nalatenschap een organisatie moest worden opgericht ter bevordering van kunst en wetenschap. Direct na zijn dood, in 1778, werd de Teylers Stichting in het leven geroepen. Een van de eerste daden van deze stichting was het bouwen van Teylers Museum, het oudste openbare museum in Nederland. De eerste directeur, Martinus van Marum, bracht een enorme bibliotheek tot stand die vanaf 1824 openstond voor bezoekers.

In Haarlem was van oudsher veel interesse voor het gesproken, geschreven en gedrukte woord. De stad had al vroeg een eigen nieuwsblad, de *Opregte Haarlemsche Courant*, en bood werk aan tal van boekhandelaren, drukkers en uitgevers. Liefhebbers van rijmen en dichten konden terecht in een keur aan letterkundige genoot-

12

Gebouw van de Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen, tekening van C. Ekama, 1862.

Teylers Museum, aquarel van C. Ekama naar het schilderij van W. Hendriks, c. 1800.

schappen. Lange tijd waren de Haarlemmers ervan overtuigd dat een stadgenoot, ene Laurens Janszoon Coster, de uitvinder van de boekdrukkunst zou zijn geweest. In 1856 werd op de Grote Markt een standbeeld voor hem opgericht. Hoewel het idee dat Coster de uitvinder was later een mythe bleek, is het beeld dat hem moet voorstellen niet meer weg te denken uit het centrum van Haarlem.

Behalve als centrum van kennis en kunst was Haarlem vermaard om zijn tuinplanten- en bloembollencultuur. Aan de rand van het stadje lagen diverse kwekerijen en beroemde privétuinen, zoals Plantlust, het landgoed van Martinus van Marum, met enkele dui-

Portret van Martinus van Marum (1750–1837) door Gilles Louis Chrétien.

zenden plantensoorten. Er gebeurde dus heel wat in Haarlem, maar vergeleken met Amsterdam was de Spaarnestad een rustig en wat bezadigd oord. De hoofdstad was vanuit Haarlem goed bereikbaar, vooral sinds de aanleg van de spoorlijn in 1839, maar de jonge Van Eeden hoefde niet zo nodig naar Amsterdam, zijn geboortestad bood hem alle gelegenheid zich te ontplooiën.

De gedoodverfde opvolger

Frederik Willem van Eeden was de enige zoon van Jan Arie van Eeden en Elizabeth Johanna van Andel. De Van Eedens vormden in Haarlem een bekend geslacht van planten- en bloemenkwekers die op de geestgronden hun brood verdienden. Zij waren nakomelingen van ene Arie van Eeden, die zich in de achttiende eeuw in Haarlem als bloemkweker had gevestigd.⁴ Binnen enkele generaties waren de Van Eedens tot de gegoede burgerij gaan behoren. Jan Arie, de vader van

Tuingronden van J.A. van Eeden, door F.W. van Eeden, 1851.

Kleine Houtweg 23, Haarlem. Tekening van het geboortehuis van F.W. van Eeden sr en jr.

Frederik Willem, was eerder getrouwd geweest met Magdalena Petronella van Anandel, met wie hij twee dochters kreeg, Jeanne en Mas. Ruim een jaar na de dood van Magdalena, hertrouwde hij in 1825 met Elizabeth van Anandel, een nicht van zijn eerste vrouw. Met haar kreeg hij behalve een zoon nog twee dochters, Annet en Jeantje. Frederik Willem, die in huiselijke kring Frits werd genoemd, had dus twee zussen en twee stiefzussen.

Het bedrijf van Jan Arie van Eeden, genaamd de Wed. A. van Eeden en Zoon, was gevestigd op de Kleine Houtweg. Behalve bloemen en planten werden er bloembollen en tuinzaden verkocht. De familie woonde bij het bedrijf, op nr 149, later vernummerd tot Kleine Houtweg 23.

Naast zijn werk als bloemist had vader Van Eeden tal van neven-

activiteiten.⁵ Als factor (tekstdichter) speelde hij een vooraanstaande rol in het rederijdersgezelschap Trou moet Blycken. Daarnaast was hij lid van letterkundige vriendenkring Democriet, president van het Genootschap Oefening in Wetenschappen, lid van de Debating Society, bestuurslid van de Industrieschool en secretaris van de Nederlandse Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid.

Jan Aries enige zoon was een intelligent en gevoelig kind. Een oude dienstbode herinnerde zich Fritsje 'als een stil en druilerig knaapje, die maar het liefst alleen was met een boek.'⁶ Dat vele lezen zou hij

Kleine Houtweg 23, Haarlem. Foto. Het huis werd begin 20ste eeuw afgebroken.

Jan Arie van Eeden (1794–1858) en Elizabeth (ook Elisabeth) Johanna van Eeden-van Andel (1801–1869).

zijn hele leven blijven doen, want Frits was buitengewoon leergierig. Toch zat de jonge Van Eeden niet alleen met zijn neus in de boeken, hij zwierf graag rond in de vrije natuur en was van jongs af aan zeer ontvankelijk voor natuurindrukken. Zo herinnerde hij zich later nog goed de blijdschap die hij als kind voelde bij het zien van bloemen, vogels en vlinders.⁷

In 1841 ging Frits naar het gymnasium in Haarlem.⁸ De school was gevestigd in de Jacobijnenstraat en kende twee afdelingen: de Latijnse school en het Instituut van Fraaie Letteren en Wetenschappen. De eerste afdeling, met Grieks en Latijn in het vakkenpakket, gold als vooropleiding voor de universiteit. Jan Arie zal een universitaire opleiding voor zijn beoogde opvolger niet nodig hebben gevonden. Hoe

De Haarlemmerhout, aan het einde van de Kleine Houtweg, aquarel door W. Hendriks, eerste helft 19de eeuw.

het ook zij, Frits volgde de opleiding aan het Instituut, waar hij les kreeg in Nederlands, Frans, Duits, Engels, aardrijkskunde, geschiedenis, natuurkunde en wiskunde. Na het examen, in juni 1846, zat zijn schooltijd er op, maar Frits was nog lang niet uitgeleerd. Op eigen houtje verdiepte hij zich serieus in de natuurwetenschap. Hij las wetenschappelijke verhandelingen en maakte ijverig aantekeningen.⁹

Toch lag zijn toekomst niet in de wetenschap, maar in de bloemenhandel en die zag er niet rooskleurig uit. Er was geduchte concurrentie van andere bedrijven en de kwekers kregen te maken met ziekten en plagen die de bloembollenhandel veel schade berokken- den. Een daarvan was het ‘rot’ in narcissen. In 1849 schreef de Nederlandse Maatschappij ter Bevordering van Nijverheid een prijsvraag uit over de mogelijke oorzaak van die ziekte en de middelen tot bestrijding. Frits deed mee en ontving voor zijn inzending in 1852 een zilveren medaille. Zijn werkstuk werd in datzelfde jaar gepubliceerd in het tijdschrift van de Maatschappij.¹⁰

Ondanks deze opsteker zag Frits er tegenop het familiebedrijf te moeten overnemen. Hij had een enorme hekel aan de ‘dikke, top- zware hyacinthen en de stijve, kakelbonte tulpen’ die er werden ver- kocht.¹¹ Zijn belangstelling ging uit naar geheel andere zaken: niet alleen naar natuurwetenschap, maar ook naar literatuur.

Register

- Candolle, A.P. de 50
Conwentz, H. 78-80
Coster, L.J. 13, 29
Dante 50
Darwin, C. 51
Eeden, A. van 15
Eeden, F.W. van [jr] 6-8,
 23, 30, 31, 37, 57, 65,
 66, 76, 77
Eeden, J.A. van 15-18, 21,
 22, 25, 30, 31
Eeden, J.H. van 26, 30,
 31, 37
Eeden-van Aniel, E.J.
 van 15, 16, 18
Eeden-van Aniel, M.P.
 van 16
Eeden-van Warmelo, N.
 van 25-27, 30, 31, 37, 65
Ekama, C. 12, 13, 22
Gevers Deynoot, P.M.E.
 46
Goethe, J.W. von 23, 50
Gorter, D. de 39
Greshoff, M. 70
Hall, H.C. van 39, 46
Harting, P. 26, 28, 29, 51
Hartsen, F.A. 46
Heimans, E. 7, 72-78
Hope, H. 35
Humboldt, A. von 35,
 50, 62
Jaspers jr, J. 75
Junghuhn, F.W. 50
Kops, J. 45, 46
Krelage, J.H. 32, 33
Kruseman, A.C. 22, 27, 51
Linnaeus, C. 49, 72
Livingstone, D. 35
Loosjes, A. 41
Lucretius 50
Marum, M. van 11, 13, 14
Miquel, F.A.W. 41, 56
Moleschott, J. 50
Napoleon, L. 35
Netscher, F. 70
Oudemans, C.A.J.A. 39,
 41, 42, 51
Panhuijs, L.C. van 71
Plaatzwam, A. 65
Plinius 50
Rousseau, J.J. 50, 56
Schomburgk, R. 35
Schopenhauer, A. 23
Schwartze, T. 68, 70
Sepp, J.C. 45
Shakespeare, W. 23
Spanjaard, P. 22, 29
Spinoza, B. 50
Sturing, J. 9
Teyler van der Hulst,
 P. 11
Thijssse, J.P. 7, 72-81
Thoreau, H.D. 50
Tienhoven, P.G. van 80,
 81
Trappen, J.E. van der 46
Versluys, W. 72, 77
Vos, G. de 24
Vries, H. de 41-43
Vuyck, L. 47
Wallace, A.R. 35, 51
Wickevoort Crommelin,
 J.P. van 63
Winkler, T.C. 51

Dit boekje is deel 4 van de Heimans en Thijssse Reeks over belangrijke personen en gebeurtenissen uit de geschiedenis van de Nederlandse natuurbescherming

Deel 1: *Eli Heimans – Uit de schaduw van Jac. P. Thijssse*, Marga Coesèl.

Deel 2: *Van vuilnisbelt tot natuurmonument – Jac. P. Thijssse en het Naardermeer*, Marga Coesèl

Deel 3: *Jac. P. Thijssse – Natuurbeschermers en schrijver*, Dik van der Meulen

Deel 4: *Frederik Willem van Eeden – Pionier van de natuurbescherming*, Marga Coesèl

Heimans en Thijssse Stichting

Postbus 20123, 1000 HC Amsterdam

www.heimansenthijsssestichting.nl

Tekst: Marga Coesèl, Muiderberg

Vormgeving: Sander Pinkse Boekproductie, Amsterdam

Omslag: Portret Van Eeden, ca. 1855, en *Lamium album*, Witte dovenetel. *Flora Batava* vol. 5, 1828.

© 2018, KNNV Uitgeverij, Zeist, Heimans en Thijssse Stichting, Amsterdam

1e druk

ISBN 978 90 5011 695 4

NUR 681

knnvuitgeverij.nl

Natuur ontdekken en beleven

KNNV Uitgeverij is gespecialiseerd in unieke publicaties over natuur en landschap. Daarmee geeft de uitgeverij waardevolle kennis door van wetenschappers en amateurs aan een breed publiek. Zo draagt KNNV Uitgeverij bij aan de bescherming van de Nederlandse natuur en aan het plezier dat mensen eraan beleven.

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, microfilm, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photocopy, microfilm or any other means without the written permission from the publisher.